

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ЗАХИСНИХ ЛІСОВИХ НАСАДЖЕНЬ ТА ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОСМУГ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

У статті розглянуто важливість об'єктів еколого-стабілізуючого призначення (полезахисних лісових смуг, захисних насаджень уздовж каналів, шосейних і залізничних доріг, чагарників тощо) та необхідність їх розвитку, як найефективнішого чинника у захисті землі від ерозії та посух для одержання високих і сталих урожаїв, поліпшення екологічних умов на полях.

Ключові слова: агропромислове виробництво, земельні ресурси, об'єкти еколого-стабілізуючого призначення (ЕСП), полезахисні лісосмуги, захисні насадження.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення, що пов'язані з проведенням земельної реформи на Україні, зміною акцентів у землеробстві, зумовлюють необхідність додаткового обґрунтування міжсмугових відстаней, структури полезахисних насаджень та розміщення їх на місцевості.

Сучасні спостереження за якісним станом земель свідчать, що питання забезпечення стабільної родючості ґрунтів в Україні не мають належної уваги. Екологічна ситуація в Україні залишається надзвичайно складною. Триває забруднення та виснаження земельних ресурсів держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Земельну реформу, розпочату в 1991 р., здійснювали без врахування того, що сільськогосподарські землі, як основний засіб виробництва, необхідно постійно контролювати й охороняти. Інтенсивна господарська діяльність з безконтрольним використанням природних ресурсів призвела до посилення руйнування ґрунтів водою та вітром, ослаблення окремих компонентів природного середовища, зокрема високопродуктивних лісів.

Вивченню та узагальненню важливості захисних лісових насаджень та полезахисних лісосмуг в агропромисловому виробництві присвячені фундаментальні та прикладні дослідження українських вчених. Результати досліджень з цих питань певною мірою розкрито в наукових працях вчених, зокрема, П.Г. Вакулюка С.А. Генсірука, О.І. Фурдичка, В.С. Бондара, В.І. Самоплавського та ін.

Додаткового вивчення потребує створення захисних лісонасаджень та полезахисних лісосмуг в агропромисловому виробництві.

Мета і завдання дослідження – обґрунтування теоретико-методологічних підходів та розробка практичних рекомендацій для визначення облікових категорій земельних ресурсів різного рівня, їх динаміки та моніторингу земельних ресурсів і об'єктів еколого-стабілізуючого призначення.

Матеріал і методика дослідження. Під час проведення досліджень використано інформаційно-аналітичні дані Держкомстату України, Держкомзему України, нормативно-правові акти, а з наукових методів – абстрактно-логічний, статистико-економічний, історичний і системний підходи.

Результати досліджень та їх обговорення. Вчені вважають «за необхідне визнати аграрний сектор економіки одним з найважливіших пріоритетів і провести системну реформу аграрних відносин у державі» [1, 2] з тим, щоб Україна до 2020 року ввійшла до двадцяти найбільш розвинених країн світу. Системна реформа аграрних відносин не буде досконалою, поки держава не надаватиме належної підтримки і не наведе чітко визначеного порядку в обліку стану, напрямів розвитку і удосконалення меліоративних та захисних лісонасаджень, які були створені в Україні впродовж багатьох десятиліть у межах земель сільськогосподарського призначення. Переважно це стосується т.з. об'єктів еколого-стабілізуючого призначення (ЕСП) у межах сільськогосподарських угідь, до яких належать: полезахисні лісосмуги (ПЛС), захисні насадження вздовж каналів, шосейних доріг і залізниць (ЗахНас), чагарники (Чаг). У межах сільськогосподарських угідь (у комплексі з системами гідротехнічних споруд) вони надійно охороняли ґрунти від водної і вітрової ерозій, сприяли зменшенню руйнівної сили суховіїв, а отже – підвищенню врожайності сільськогосподарських угідь.

Це добре відомо науковцям і практикам агровиробництва та не потребує додаткових досліджень чи обґрунтування. Адже питання охорони земель від водної і вітрової ерозій через меліоративні лісонасадження і побудову гідротехнічних споруд вивчалось ще з 90-х років

позаминулого століття. До речі, розпочалось воно у межах колишніх Катеринославської, Полтавської та Харківської губерній після жорстоких посух і суховіїв тієї пори спеціальною експедицією, спорядженою Лісовим департаментом «*зادля запобігання ерозії ґрунтів, посухам і недородам*» [3].

В Україні перші полезахисні лісосмуги стали створювати ще з кінця XVIII ст., тобто понад 200 років тому. Лісосмуги, ніби вічний двигун, є постійно діючим, дешевим і надзвичайно ефективним чинником для захисту землі від ерозії та посух, одержання високих і сталих урожаїв, поліпшення екологічних умов на полях [4, 5].

Поширення меліоративних лісонасаджень і гідротехнічних споруд набуло розвитку в післявоєнний період, внаслідок чого були створені сотні тисяч гектарів полезахисних лісових смуг, захисних насаджень та тисячі гідротехнічних споруд на території всієї України. З цією метою в 60-ті роки минулого століття за рішенням Уряду створювались численні гідролісомеліоративні станції, серед функціональних обов'язків яких було проведення відповідних лісівничих заходів та будівництво гідротехнічних споруд для запобігання ерозії і деградації ґрунтів, для сприяння підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. Станом на 1.01.1996 р. за Державним земельним кадастром України (ДЗК) площа облікової категорії «Інші лісовкриті площі» (ІЛВП) становила 944 тис. га [6], розподіл яких за підкатегоріями наведено на рис. 1. Слід підкреслити, що облікова категорія «Вкриті лісовою рослинністю» за ДЗК становила 8851 тис. га. Державний лісовий кадастр України (ДЛК) на ту ж дату вказує площу 9400,2 тис. га, після чого й розпочалися численні непорозуміння щодо обліку, що тривають і досі. Розбіжність у 549,2 тис. га виникла внаслідок того, що на той час Міністерство лісового господарства (попередник Держлісагентства України) поширило свої «володіння» на земельні угіддя, які входили до земель сільськогосподарського призначення, були і залишаються складовою їх частиною.

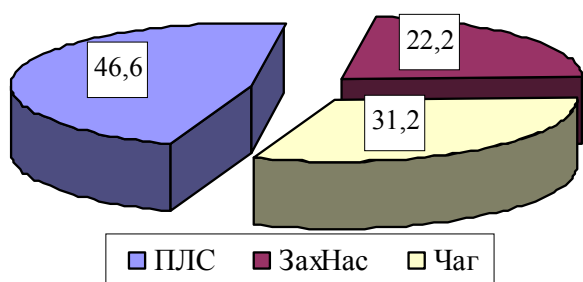


Рис. 1. Розподіл облікової категорії «Інші лісовкриті площі» за підкатегоріями, %

в новий Лісовий кодекс України [7]. Внаслідок цього в Україні за роки незалежності втрачено належний облік чітко визначеної в ДЗК категорії «Землі сільськогосподарського призначення».

У складі ДЗК на 1.01.2011 р. до облікової категорії земельних ресурсів ІЛВП порівняно з 1996 р. внесено інші підкатегорії (рис. 2), що не відповідає екологічним вимогам формування агроєкосистем як цілісних об'єктів, так і формуванню належних економічних відносин між власниками або постійними користувачами земельних угідь з їх власником, тобто державою. При цьому площа ІЛВП становить 2362 тис. га порівняно з 994 тис. га на 1.01.1996 р. (різниця – 1368 га!). А все тому, що в урядових колах та у свідомості громадськості щодо державного управління в аграрному секторі економіки все ще панує колишній принцип централізованої системи у галузі лісівництва, замість ідентифікації економічної відповідальності за використання земельних ресурсів та додержання природоохоронних норм і правил.

На час формування земельного, природоохоронного, податкового і лісового законодавства діяла інерція радянських часів. У Земельному кодексі України до 2006 року зберігався навіть термін «Землі лісового фонду», в якому вбачається, що не земля, а «лісовий фонд» є визначальним у реформуванні «лісових відносин». Отже, тими землями має управляти та здійснювати відповідну політику Держземагентство України і місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування. «Лісові відносини» занесено і

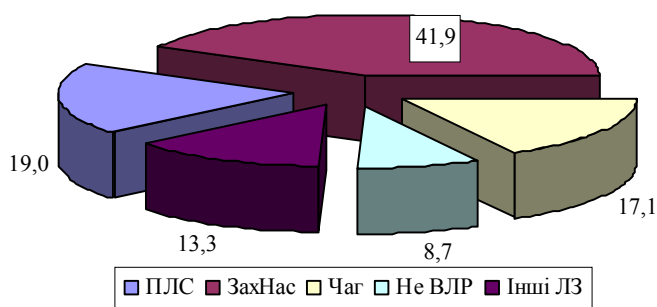


Рис. 2. Склад облікової категорії земельних угідь ЛВП на 1 січня 2011 р. по Україні, %

зміст та механізми господарювання, багатьох суб'єктів госпо-дарювання і органів влади.

Проблема з об'єктами ЕСП дійсно існує. З розвалом централізованої системи державного управління економікою в Україні почали діяти зовсім інші чинники її регулювання. На жаль, в аграрному секторі економіки: *«Існуюча в Україні система державного управління залишається в цілому неефективною, вона еkleктично поєднує як інститути, що дісталися у спадок від радянської доби, так і нові інститути, що сформувалися у період незалежності України»*, – йдеться в Указі Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» (№810/98 у редакції від 28.05.06). До того ж, мало хто звернув увагу на вимоги згаданої Концепції щодо організації *«на нових засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування»*. Зокрема, функціональні повноваження районних агролісомеліораторів просто знехтувані, хоча була можливість їх передати районним органам з охорони навколишнього природного середовища. Ще й досі зберігається невизначеність на місцевому рівні, який орган має повноваження здійснювати державний контроль щодо обліку полезахисних лісових смуг та інших об'єктів ЕСП, їх моніторингу. Крім того, чітко не встановлено статус лісгоспів державної форми власності, які виступають юридично як державні лісгосподарські підприємства – землекористувачі, з іншого боку, ніби державні органи виконавчої влади регіонального рівня Держлісагентства України. Останнє свідчить про незавершеність *«реформування організаційних структур виконавчої влади»* на місцевому рівні, що передбачалось затвердженою Указом Президента України Концепцією.

Тому наведені вище розбіжності в обліку земельних ресурсів за їх цільовим призначенням щодо площі земель, вкритих лісовою рослинністю, за даними ДЗК і ДЛК 1996 р., а також облікової категорії «Інші лісовкриті площі» 2011 р. порівняно з 1996 р., є відзеркалюванням *«еклектичного поєднання»* успадкованого з радянської доби централізованого управління господарською діяльністю в аграрному секторі економіки з ринковими засадами. Поряд із цим, юридичне надання земельних угідь на право власності, постійного користування чи оренди має здійснюватись виключно у відповідності з земельним законодавством і, головне, з урахуванням основоположного із його принципів *«невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею»* (ДЗК, ст. 5,в) [9].

Відтак питання відомчого підпорядкування полезахисних лісових смуг, як і інших об'єктів ЕСП, насамперед є некоректним, бо суперечить нормам земельного законодавства і, зокрема, принципу *«використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва»* (ДЗК, ст. 5,а), [9]. Ігнорування цієї та інших законодавчих норм буде зумовлювати черезсмузжя в питаннях землекористування, численні конфлікти між «відомчим управлінням» і юридичною чи фізичною особою, котрим надані відповідні угіддя для здійснення підприємницької діяльності як засобу виробництва. Тому держава функції щодо охорони, збереження, поширення та удосконалення розміщення об'єктів ЕСП має перенести на ідентифіковані суб'єкти господарювання. До того ж, не віртуально, а розробкою та прийняттям відповідних нормативно-правових актів. Щодо об'єктів ЕСП, які були створені впродовж минулих часів і сприймаються громадськістю і окремими науковцями як щось існуюче «само по собі», то вони дійсно вимагають державної уваги і підтримки. Але тільки у межах інститутів регулювання, без втручання в господарську діяльність землекористувачів.

За 20 років з часу проголошення незалежності України прикладів цьому безліч. Усі вони проводяться через урядові органи, встановлюються юридично оформленими нормативно-правовими актами, які належно, але формально цьому відповідають під запозиченим ще з радянської пори лозунгом «Державне управління лісами». До речі, запозиченого ще з дореволюційного періоду, коли в Російській імперії було створено Лісовий департамент *«для лучшего же управления лесами»* (рос.) [8], до якого було додано слово «державного управління», яке істотно змінило економічний

Одним із перших кроків, наприклад, мало б бути внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2002 р. за № 449 та доповнення переліком і описом наявних об'єктів ЕСП, їх стану та розміщення з одночасним визначенням зобов'язань землекористувача (землевласника) щодо їх охорони і розширення (за необхідності). Оскільки цю роботу свого часу не було проведено, актуалізацію відповідних актів і паспортів можна було б провести додатково за рішенням органів Держземагентства, Мінприроди, Мінагрополітики і Держлісагентства України. Колишні функції згаданих районних агролісомеліораторів легко вписуються в повноваження службових осіб регіональних органів Мінприроди України, які, на відміну від службових осіб державних лісгоспів, не обтяжені функціями підприємницької діяльності та здатні проводити контроль саме екологічного змісту, не вбачаючи при цьому особистий бізнес-інтерес.

Висновки. З тим, щоб не виникали непорозуміння з визначенням облікових категорій земельних ресурсів різного рівня, їх динаміки та моніторингу площі, необхідно офіційно розробити їх опис (визначення у вигляді різнорівневої класифікації) відповідно до нових економічних умов та визначити, що **Державний земельний кадастр України є єдиним джерелом** для обліку і моніторингу земельних ресурсів і об'єктів еколого-стабілізуючого призначення. Тільки його показники мають юридичний статус і обов'язкові для інформування громадськості й міжнародної спільноти всіма органами влади, науковими закладами, засобами ЗМІ та ін. щодо їх моніторингу, порівняння з іншими країнами та для оцінки еколого-економічного стану, охорони і використання природних ресурсів України.

Системна реформа аграрних відносин, про яку згадано на початку статті, має набути нових аспектів з тим, щоб було визначено ідентифікованого і дбайливого господаря у межах йому наданих у господарське управління земельних угідь разом з чітко виписаними обов'язками щодо охорони, збереження в технічно діючому стані, розширення і збільшення об'єктів ЕСП та забезпечення екологічного збалансування навколишнього природного середовища. Державна підтримка має бути реалізована у сфері опрацювання чітко регламентованих механізмів державного регулювання еколого-економічних відносин та моніторингу використання природних ресурсів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зубець М.В. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України / М.В. Зубець, М.Д. Безуглий. – К.: Аграрна наука, 2010. – 32 с.
2. Фурдичко О.І. Лісосмугам і захисним насадженням – дбайливого господаря і державну підтримку. / О.І. Фурдичко // Аграрний тиждень. Україна. – 2012. – № 13 (225). – 09–15 квітня 2012. – С. 12.; № 15 (227). – 23–29 квітня 2012. – С. 11–12.
3. Левченко Н.А. Личность Докучаева В.В. и его вклад в развитие науки. Научная работа [Электронный ресурс]. Режим доступа: / <http://www.masters.donntu.edu.ua/2009/ggeo/levchenko/library/tez2.htm>
4. Вакулук П.Г. Лісовідновлення та лісорозведення в Україні / П.Г. Вакулук, В.І. Самоплавський. – Харків: Прапор, 2006. – 394 с.
5. Генсирук С.А. Історія лісівництва в Україні / С.А. Генсирук, О.І. Фурдичко, В.С. Бондар. – Львів: Світоч, 1995. – 419 с.
6. Лісовий кадастр України на 1 січня 1996 року / Міністерство лісового господарства України. – Ірпінь, 1997. – 508 с.
7. Лісовий кодекс України. Закон України (ЗУ) “Про внесення змін до Лісового кодексу України” від 8 лютого 2006 р. № 3404–IV [Електронний ресурс]. Режим доступу: / <http://www.derevo-info.com/news.php?i=950>
8. Столетие учреждения Лесного департамента. 1798–1898 // С.-Петербург. Типо-литография Ю.Я. Римана, Виленский переулоч, 6. 1898. – 252 с. (Факсимильное издание, 1997).
9. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768. Зі змінами згідно з ЗУ “Про внесення змін до Лісового кодексу України” (№ 3404–IV від 8 лютого 2006 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: / <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

Эколого-экономическая роль защитных лесных насаждений и полезащитных лесополос в агропромышленном производстве

О.И. Дребот

В статье рассмотрены важность объектов эколого-стабилизирующего назначения (полезащитных лесных полос, защитных насаждений вдоль каналов, шоссеиных и железных дорог, кустарников и т.д.) и необходимость их развития как эффективного фактора для защиты земли от эрозии и засух, для получения высоких и устойчивых урожаев, улучшения экологических условий на полях.

Ключевые слова: агропромышленное производство, земельные ресурсы, объекты эколого-стабилизирующего назначения, полезащитные лесополосы, защитные насаждения.

Ecological and economic role of protective forest plantations and shelter belts in agricultural production

O. Drebot

We consider the importance of environmental facilities stabilizing destination (shelter belts, protective plantations along canals, roads, railways, shrubs, etc.) and the need for their development as an effective factor in protecting the land from erosion and drought, to obtain high and stable yields, improvement of environmental conditions on the fields.

Key words: agribusiness, land, environmental facilities stabilizing purposes, shelter belts, protective plantations.